
AFYON BELEDİYESİ YAYINLARI:7

IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri

29-30 EYLÜL 1995
AFYONKARAHİSAR

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	52861
Tas. No:	956.15 AFY.A

HAZIRLAYANLAR : E.EMEL SARLIK - MEHMET SARLIK

TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİ'NDE AŞYONKARAHİSAR'IN YERİ VE ÖNEMİ

İrfan GÖRKAS

S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi

I. TÜRK-İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİ

1930'lardan itibaren Türk ve İslam Felsefesi dersleri veren H.Ziya Ülken, Türk Tefekkür Tarihi'ni üç devreye ayırır. Payen (Paien) Türk tefekkürü, İslamî Türk tefekkürü ve Modern Türk Tefekkürü (1) Payen tefekkür devri, Sümerlerden İslamiyeti kabule kadar yani 4000 İslamî Türk tefekkürü 8. asırdan (2.hicri asır) 19. asra kadar 1100 senelik süreyi içine alır. (2)

Felsefeyi "Hikmet Binası" olarak ele alan ve üçüncü katında Türk-İslam düşünülerine yer veren Nihat Keklik, bu kattaki mütefekkirleri sekiz gruba ayırır. Bunlar Sufiler, Kelamcılar, Materialistler, Tabiat filozofları, Meşsailer, İsrakiler, Ansiklopedistler ve Bağımsız filozoflardır (3)

H. Ziya Ülken İslam skolostiğinde iki büyük mektebin varlığından bahseder. Birincisi Şark Mehtebi, 10-11. asırlar arasında vücuda gelmiştir. İkincisi Garp Mekte. i 11-12. asırlar arasında teşekkül etmiştir. Hilmi Ziya'ya göre İslam skolostiğini tesis eden en mühim feylesoflar birinci mektepte yetişmiş ve ancak onların kurdukları esas üzerinde Endülüs'te ikinci mektep inkişaf etmiştir.

İşte bu Şark Mektebi ismini verdiğimiz ilk skolastik cereyanın bütün mütefekkirleri Türklerdir(4)

İslam öncesi türklere ait fikir ve düşünce, bugün Orhun kitabeleri, divan-ı Lügatı't Türk ve benzeri kolektif eserlerde ve umumi tasavvurlardadır. (5)

Diğer devirlere ait Türk düşüncesi ise mütefekkirlerin eserlerindedir.

Türk-İslam düşünce tarihi, İslam öncesi Türk fikir ve düşüncesi ile başlayan, Fars, Hint, Batı düşüncesi tesirlerinin yanında, İslam kaynakları Kuran ve hadis'le etkileşime girerek günümüze kadar ulaşan düşüncenin ve bu düşünceye katkıda bulunanların tarihi demektir. (6)

(1) H.Ziya Ülken, Türk Tefekkürü Tarihi, İst. 1933,C.I,s.19

(2) H.Ziya Ülken, age, c.I, s.19 ve 20

(3) Nihat Keklik, Felsefenin İlkeleri, İst. 1982, S.60

(4) H.Ziya Ülken, age, C.I,s.163

(5) Fahrettin Olguner, Farabi, İzmir-1993,s.29

(6) Türk İslam düşüncesinin kaynakları için bak: H.Z. Ülken İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri, İst. 1993; Mehmet Bayraktar, İslam Felsefesine Giriş, Ank. 1986; Y. Kumeyr, İslam Felsefesinin Kaynakları, Tr. Fahrettin Olguner, İst. 1976.

II. AFYONKARAHİSAR'IN YERİ

Türk-İslam düşünce tarihinde Afyonkarahisar'ın yeri için bir başlangıç tarihi aramak gerekirse, tabii ki bu tarih, 1071 ve sonrası olacaktır. 1071'le başlayan Anadolu'nun Türkleşmesi, Moğol istilası önünden kaçarak gelen Türkmen kitleleriyle nihai noktaya ulaşmıştır. (1)

İrfan Ünver, Evliya Çelebi'ye istinaden XV. ve XIX. yüzyıllarda Afyonkarahisar'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür merkezlerinden biri olduğunu söylemektedir. (2)

Kültür merkezleri, merkez haline gelmeden önce kültürel terakkiye gösteren birer geçmişe sahiptirler. Bu gelişmenin birçok emareleri vardır. Bunlardan birisi de düşünce eserleri ve fikir hareketleridir.

"Afyonkarahisar Araştırmaları" içerisinde yapılması gerekenlerden birisi, Afyonkarahisar'ın yeri ve öneminin düşünce tarihi ve fikir hareketleri açısından tetkik ve tesbitidir. Yapılacak böyle bir çalışma hem Türk-İslam düşünce tarihine katkıda bulunacak, hem Afyonkarahisar Düşünce Tarihi'nin ortaya konabilmesine imkan hazırlayacaktır. Ayrıca burada ihtiyaç vardır.

Bu cümleden, burada şu sorulara cevap aranması gerektiğini düşünüyoruz:

XV. yüzyılda kültür merkezi haline gelen Afyonkarahisar'ın bu vecheden bir geçmişi var mıdır? Afyonkarahisar, kültür merkezi oluşunu nelere ve kimlere boçludur? Afyonkarahisar'ın kültür temelleri nelerdir? Osmanlı öncesi iki Selçuklu devleti var olduğuna göre onların döneminde fikir hareketleri bakımından Afyonkarahisar'ın mevki nedir? Kaynaklar Afyonkarahisar'ın kültür merkezi olduğunu söylerken niçin ilim merkezi olduğundan bahsetmezler? Acaba Afyonkarahisar'dan bir ilim merkezi olarak bahsedilebilir mi?...

Bizim burada bu ve benzeri sonulara zaman ve mekan itibarıyla cevap verilememiz mümkün değildi ama, cevap verilemek için biz, başlangıçta bulunabilir, bir giriş yapabiliriz, diye düşünüyorum.

Afyonkarahisar'la ilgili çalışmalar tetkik edildiğinde, tarih itibarıyla kendisinden bahsedilen ilk mütefekkir Esirüddin Ebheri'dir (3)

Süleyman Gönçer, Esirüddin Ebheri'nin ölüm tarihinden bahsetmezler, İ. Ünver 1300 tarihini verir. İsmet Parmaksızoğlu, Brockelman, Süleyman Uludağ, Abdülkuddüs Bingöl 663/1265 tarihini (4), Katip Çelebi 660 ve 663/1265 yıllarını verir. (5) Uzunçarşılı ise bir eserinde 663 (6), diğer bir eserinde ise 700/1300 tarihini (7) verir. Öyleyse biz Esirüddin Ebheri'nin XIII. yüzyılda yaşadığını söyleyebiliriz. Bu durumda çalışmamıza, XIII. yüzyıldan başlamamız gerekmektedir. Bir başka deyişle Afyonkarahisar düşünce

---

(1) Osman Turan, Selçuklular tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İst. 1980-s.303

(2) İrfan Ünver Nasrattinoğlu, Afyonkarahisarlı Şairler Yazarlar Hattatlar, Ank. 1971, s.178

(3) Süleyman Gönçer, Afyon İli Tarihi, İzmir-1971, C.1, s.305 İrfan Ünver, age, 171

(4) İ. Parmaksızoğlu, Esirüddin Ebheri, Türk Ansiklopedisi, Ank. 1966, c.14, s.261 Brockelman, Esirüddin Ebheri, İslam Ansiklopedisi, MEB, ist-1964, c.4, s.5; Süleyman Uludağ, Fahrettin Razi, Kültür Bak. Ank. 1991, s.35; Abdülkuddüs Bingöl, Esirüddin Ebheri, TDV. İslam Ans.c.10, s.75

(5) Katip Çelebi, Keyfuz-Zünun, MEB, c.II/953, ve I/1489

(6) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, T. Tarih Kurumu, Ank. 1983, II/656

(7) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İmniye Teşkilatı, TTK, Ank. 1988, s.31

düşünce tarihini, şimdilik XIII. yüzyıldan başlatabiliriz.

XIII. yüzyılın en önemli özelliği Şark Mektebine bağlı olarak teşekkür eden, başka deyişle Orta Asya Mektebi'ne mensup Fahreddin Razi ekolündeki mütefekkirlerin Anadolu'da tadrise buldukları, verdikleri eserlerle Türk-İslam düşüncesini Anadolu'ya taşıdıkları yüzyıldır. Düşünce tarihi açısından, bazılarına göre, XIV. yüzyıldan sonrası, şerh ve haşiye geleneğiyle durgunluk ve tekrar dönemi olarak kabul edilir. Bu bakımdan XIII. ve XIV. asırlar konumuz açısından oldukça önemlidirler.

S.Gönçer XIII ve XIV. asırlarda yaşamış dört Afyonkarahisar'lı bilginden bahseder. Esirüddin Ebheri, Mevlana Hattab Haydar, Kara Hoca Alaaddin ve Hasan Paşa.

İ.Ünver de Esirüddin Ebheri, Mevlana Haydar Karahisarî, Şah Çelebi Karahisarî, Alaaddin Ali Esved (Kara Hoca) olmak üzere dört Afyonkarahisarlı yazardan bahseder. Ancak bunlara XIV. asırda, yaşayıp XV. asrın ilk yarısında vefat edenlerle tek eser sahibi olan müellifler dahil değildirler.

Biz burada her iki müellifin müşterek yer verdiği üç Afyonkarahisarlı mütefekkir üzerinde durmak konumuzla ilgili tesbitler yapmak isityoruz.

1-ESİRÜDDİN EBHERİ

Kaynaklar Ebherî'nin doğumundan bahsetmedikleri gibi tek ölüm tarihinde de müşterek değildirler. Asıl adı Mufaddal olan Ebherî'nin S.Gönçer, İ.Ünver, S.Aygen ve Türk ansiklopedisi ile Ana Britanica'nın söyledikleri ÇAY-Eber'de doğduğu fikrine katılmasakta orada vefat ettiğini kabul etmek durumdayız. Kullandığı Semerkandî nisbesi Semerkantlı olduğunu, Ebherî nisbesi Ebher kabilesine ait olduğunu gösterir.(1) Bize göre Eber ismini ondan almış olmalıdır. Köy iskan, tapu kayıtları ile tahrir defterlerinin bu konuyu aydınlatacağını düşünüyoruz. selçukluda tıbbın hastanelerde, heyet'in rasathanelerde tadrıs edildiğini bildiğimize göre(2) Esirüddin Ebheri rasathanesinin ortaya çıkarılması, Ebheri ile Eber'in sadece bir ses benzerliğinden ibaret oluşuyla ilgili itirazları(3) ortadan kaldıracak, Ebherî'nin Afyonkarahisarlı oluşunun yeniden tescili olacaktır.

Musul, Horasan ve Bağdad'ta, Kemaleddin B.Yunus(4) ve Fahreddin Razi'den ders alan Ebherî (5) İbn Hallikan'ın hocasıdır. Felsefede Farabi (Ö. 950) ve İbn Sina (Ö. 1037) geleneğinin yani Şark Mektebi'nin XIII. yüzyıldaki en başarılı temsilcilerindendir.(6)

Brockelman iki eseri hakkında bilgi verdikten sonra Ebherî'nin heyete dair üç küçük risalesinin olduğunu söyler ama isimlerini vermez.(7)

S.Gönçer, İ.Ünver ve S.Aygen Ebherî'nin dört eserinden bahsederler.(8)

(1) Abdülkuddüs Bingöl, agm, TDVİA, c.10, s.75

(2) Osman Turan, Selçuklular Tarihi, s.335

(3) Abdülkuddüs Bingöl, agm, TDVİA T X/75

(4) Abdülkuddüs Bingöl, ayng yer; A.Cevdet Paşa Kısak-ı Enbiya, Sd. A. Arslan, İst-1977, II/ 393

(5) Süleyman Uludağ, Fahreddin Razi, s.35; İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, Di. Başkanlığı, Ank. 1988, II/240

(6) Abdülkuddüs Bingöl, agm, TDVİA + X/75

(7) Sdoctemkar, agm, İA, IV/5

(8) S.Gönçer, age, I/306; İ. Ünver, age, s.171; Sadettin Aygen, Büyük Türk Filozofu Esirüddin Eberi, Afyon-1985

İ. Parmaksızoğlu beş eser ismi verir. (9) En son yapılan çalışmalarda Ebheri'ye aidiyeti belirtilen eser sayısı yirmiye aşmış durumdadır.(70) bu çalışmalardan birinin sahibi olan A.Bingöl, Ebheri'nin eserlerini Felsefe, Astronomi ve Geometri olmak üzere üç gruba ayırır.

Yirminin üzerindeki eserlerinden düşünce tarihi açısından çok kullanılan ekseriya şerh edilen iki eseri Hidayetü'l-Hikme ve Kitabü'l-İsagüci'sidir.(11)

Bu eserleriyle İslam dünyasında pek az bilgine nasib olacak derecede büyük üne kavuşmuştur.(12) Ebheri'ye aitolduğu söylenen eserler şunlardır:

Felsefe ve Mantık:

- 1-Hidayetü'l-Hikme
- 2-İsagucu,(er risaletü'l Esiriyye Fi'l-Mantık adıyla bilinir.)
- 3-Tenzilü'l-Efkar Fi Ta'dili'l-Esrar
- 4-Keşfü'l-Hakayık Fi Tahriri'd-Dekaik
- 5-Risaletü'l-Bahira Fi Makalati'z-Zahira
- 6-Kitabu'l-Metali
- 7-Kitabu Beyani'l-Esrar
- 8-Zübdetü'l-Esrar
- 9-Telhisu'l-Hakayık
- 10-Tehzibü'n-Nüket
- 11-Risale Fi Fesadi'l-Ebhas Elleti Vada'aha Mübrizü'l-Cedeliyyin
- 12-Risale Müştemile Ala Semani Aşere Mes'eletin Fi'l-Kelam
- 13-Merasidu'l-Makasid

Astronomi:

- 1-Muhtasar Fi İlmi'l-Hey'e
  - 2-Ez-Zicü'ş-Şamil
  - 3-Risale Fi'l-Usturlab
  - 4-Dirayetü'l-Eflak
  - 5-Ez Zicü'l-Mülahhas. (ez-Zicü'l-İhtisari ve ez-Zicü'l-Esiri de denir)
  - 6-Mülahhas fi Sinaati'l mecilsi
- Geometri:

- 1-İslahu kitabi'l-Ustukusat Fi'l-Hendesli-Uklidis
- 2-Risale Fi Berkari'l-Maktu(1)

Bunlara bizim İstanbul kütüphaneleri, kataloglarından tesbit ettiğimiz bir kaç eser ismini ilave etmek istiyoruz.

- 1-Risale Fi's-Süluk(2)
- 2-İslahu Oklidis(3)
- 3-Haşiya Ala Şerhi Muhtasarı'l-Münteha(4)

---

(9) İ.Parmaksızoğlu, agm, Türk Ans. XIV/261

(10) Abdülkuddüs Bingöl,agm, TDVİA, X/75

(11) Brockelman, agm, İA, IV/5

(12) A.Bingöl, agm, aynı yer.

(1) A.Bingöl, agm, aynı yer.

(2) Süleymaniye Ktp, Ayasofya, nr.0..3340

(3) Süleymaniye Ktp, Crh, nr.1453

(4) Süleymaniye Ktp, Ayasofya, nr. K.980

2-HATTAB B. EBİ'L -KASIM KARAHİSARİ

S.Gönçer Hattab'ın doğum yerinden bahsetmezken İ.Ünver Afyorkarahisar'da doğduğunu söyler. Karahisarî nisbesine istinaden onun Afyorkarahisar'lı olduğunu rahatlıkla ve kesinlikle söyleyebiliriz. Her iki müellife göre ilk tahsilini Afyorkarahisar'da yapan Hattab Karahisarî, yüksek tahsilini de Şam'da tamamlamıştır.Tedrisini Afyorkarahisar'da yürütmüş ve 713/1317 senesinde vefat etmiştir.(3) Mecdi ve Hoca Sadeddine göre bu tarih 717'ir(4)

Bursalı Mehmet Tahir Bey'in haber verdiği, Gönçer ve Ünver'in tekrarladığı dört eseri vardır. Bunlar:

- 1-Şerhu Kenzi'd-Dekaik(5)
- 2-Şerhu Menari'l-Envar(6)
- 3-Şerhu Manzume-i Nesefi fi'l-Hilaf (7)
- 4-Şerhu'l-Muhtar fi Fürui'l-Hanefiyye(8)

S.Gönçer'e göre Afyon kültür hayatının ilk kurucularından olan Hattab Karahisarî(9), Katip Çelebiye göre 720 veya 730 hududunda vefat etmiştir. (10) Bu kayıtlar bize Afyorkarahisar kültür tarihinin başlangıcı ile Afyorkarahisar kültürünün temelleri hakkında bilgiler vermektedir.

3-ALAADDİN ALİ ESVED

S.Gönçer, İ.Ünver gibi, kaynaklarımız da Kara Hoca diye tanınan Alaaddin Ali Esved'in Afyorkarahisar'lı olduğunda hemfikirdirler. Yine bu fikirbirliği Alaaddin Esved'in yüksek tahsil için İran'a gittiği, yüksek tahsilini orada yaptığı hususunda devam etmektedir. Ancak Bursalı, Esved'in muasırı, dördüncü kuşakta Fahrettin Razi'nin torunu olan Cemaleddin Aksarayi'den istifade ettiğini söyleyerek diğerlerinden ayrılmaktadır. Ölüm tarihinin 800/1397 oluşunda yine fikir birliği etmektedirler.

S.Gönçer ve İ.Ünver, müellifin üç eserinden bahsederler. Bursalı'nın üç eser ismi vermesine bakılırsa onlar, Hattab Karahisarî'de olduğu gibi burada da Bursalı'yı tekrarlamış olmalıdır. Ahmet Özel ise Esved'in dört eserinden bahseder. Bunlar:

-
- (1) Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr.826
  - (2) Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr01461
  - (3) S.Gönçer, age,I/326; İ.Ünver, age, s.75
  - (4) Mecdi Efendi, Şakayık Tarcümesi, 21; Hoca Sadeddin, Tacu't-Tevarih, V/3
  - (5) Bursalı, Osmanlı Müellifleri, İst-1333, I/289; K.Çelebi, Keşfü'z-Zünun, II/1515
  - (6) Bursalı, Os. Mü. I/ 289; Katip Çelebi, K.Zünun, II/1868
  - (7) Bursalı, O.M.I/289; Katip Çelebi, K.Zünun, II/1623
  - (8) Bursalı, O.M.I/289; Katip Çelebi, K.Zünun, II/1623
  - (9) Süleyman Gönçer, age, I/326
  - (10) Katip Çelebi, K. Zünun, II/1515 ve II/1824

- 1- el-İnaye Fi Şerhi'l -Vikaye(1)
- 2-Serhu'l-Muğni Fi Usuli'l-Fıkh(2)
- 3-Serhu'l-İzah Fi'l Meani ve'l-Beyan(3)
- 4-Künuzu'l Envar Fi Şerhi Rumuzu'l-Esrar(4)

Bu listeye, Zuhuri Danışman'ın Alaaddin Esved'e ait olduğunu söylediği Şerh-i Müşkilat-ı Kur'an ve Şerh-i Müşkilat-ı Ehadis(5) i de ilave etmeliyiz.

Bu tesbit araştırmaların ilerlemesiyle eser listesinin artma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Buraya kadar üç mütefekkirle ve eserleriyle ilgili yaptığımız tesbitler, basitçede olsa, Afyonkarahisar'ın düşünce tarihindeki yeri hakkında bir fikir vermektedir. Bize göre bunlar Afyonkarahisar'a ait hazinelerdir. Mücevherlerdir.

III. AFYONKARAHİSAR'IN ÖNEMİ

Afyonkarahisar, düşünce tarihinde iki yönden ehemmiyetlidir. Birincisi mütefekkirler ikincisi eserleridir.

Bizim burada kısaca ele aldığımız müellifler Afyonkarahisar'lı mütefekkirlerden sadece üç tanesidir. Bu üç mütefekkirin varlığı bile Afyonkarahisar'ın önemini ortaya koymaktadır.

Üç mütefekkirimizden birincisi Türk milletinin Anadolu'ya intikaline bağlı olarak Türk-İslam Düşüncesinin Anadolu'ya intikalini, intikal eden bu düşüncenin umumi düşünce içersindeki durumunu ve seviyesini gösterir. Eserlerinin konuları içersinde felsefenin yanında astronomi, geometri ve din(kelam ve tasavvuf) olduğu göze çarpmaktadır.

İkinci mütefekkirimizin yaşadığı devirde, Anadolu'ya ilim intikalinin henüz tamamlanamadığı, yüksek tahsilin Anadolu dışında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun tarihi, içtimai, coğrafi pek çok sebepleri vardır. Mütefekkirimizin eserlerine bakarak bu sebeplerin tesiri ile dini ilimlere kaymanın başladığı söylenebilir. Bu iki mütefekkirimizin devri siyasi bakımdan Anadolu'da tek hakimiyetin olmadığı, kaosun yaşadığı bir devirdir.

Mütefekkirlerimizin üçüncüsü tahsil dönüşünde, hızla gelişen büyüyen Osmanlı devletinin merkezinde İznik'te görünüyor. Böylece bu üç mütefekkirimizden yola çıkarak Afyonkarahisar ve Afyonkarahisarlımın Selçuklu ve Osmanlı arasında düşünce tarihi bakımından bir köprü oluşturduğunu, Osmanlı düşüncesinin temel harcına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz.

---

(1) Ahmet Özel, Alaaddin Esved, TDVİA, II/319; Katip Çelebi, K. Zünun, II/2021; Hoca Sadeddin Tacu't-Tevarih, KB, V/5; Bursalı, Osmanlı M. I/352

(2) Ahmet Özel, agm, II/319; K.Çelebi, age, II/ 1749; H. Sadeddin, age, V.5; Bursalı, age, I/352

(3) K.Çelebi, age, I/211, İ. Hakkı Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2301; Ayrıca üç eser içi bak: Bağdadil, hediye-yü'l-Arifin, İst. 1951, II/726

(4) Ahmet Özel, agm, TDVİA, II/319; S. Gönçer, age, I/358; İ. Ünver, age, s.173; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/352

(5) Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İst. 1964, III132

Afyonkarahisar'ın ikinci önemi Türk-İslam düşüncesinin devamlılığını sağlama bakımındandır. Çünkü Ebher'i'nin İsağocisini şerheden en önemli Osmanlı mütefekkir ve ilk şeyhülislamı Molla Fenari, Alaaddin Esved'in öğrencisidir. Osmanlı medreselerinde müsbet ilim ve felsefeyle ilgili ders ve eserler, yenilgiye ve gerilemeye bağlı olarak tedrisattan kaldırırken, Afyonkarahisarlı Ebher'i'nin İsağoci'si son güne kadar medreselerde okutulmaya devam etmiştir.

Türk-İslam düşünce tarihinde Afyonkarahisar'a önemli bir mevki kazandıran Afyonkarahisar'da yaşayan Afyonkarahisarlılar, bir başka ilim merkezlerine giderek eserler veren Afyonkarahisarlılara ilave olarak, başka merkezlerden Afyonkarahisar'a gelip, Afyonkarahisarı, Afyonkarahisar'ın bahsettiğimiz ilim ve kültür ortamını benimseyerek buraya yerleşen ve burada eser veren mütefekkirleri de hatırlamak gerekir.

IV. SONUÇ

Sonuçta şunu söyleyebiliriz. Biz düşünce tarihi açısından Afyonkarahisar'ın yerini araştırırken Afyonkarahisar'ın kültür merkezi oluşunun öncesini, XIII ve XIV. asırları gözününe aldık. Afyonkarahisarla ilgili çalışmalarını konumuz açısından, ulaşabildiğimiz kadarıyla tesbit, tesbitlerimiz yine ulaşabildiğimiz kaynaklarımızla tetkik ve tahkik ettik. Neticede Afyonkarahisar'a ait düşünce varlıklarını isim itibarıyla tesbit etmeye, üzerinde çalışılmasına imkan hazırlamaya gayret ettik. Eserlerle ilgili yaptığımız bu tesbit neticesinde gördüğümüz gerçek Afyonkarahisar'ın düşünce tarihindeki yerinin vazgeçilemezliği ve ehemmiyetinin büyüklüğü olmuştur. Ancak bu çalışma sonucunda gördüğümüz bir başka gerçekte Afyonkarahisar'la ilgili yapılmış çalışmaların bir başlangıç, çokça noksan olduğudur.

Noksanlığın giderilmesi Esirüddin Ebheri, Hattab b. Ebi'l-Kasım Karahisarî, Kara Hoca Alaaddin Esved, Hasan Paşa ve benzeri mütefekkirlerimizin üzerinde müstakil ve derinlemesine çalışmalar yapılmasıyla mümkündür. Bunların bir kısmı tarafımızdan zaman ve fırsat buldukça çalışılacaktır. Yapılacak bu tür çalışmalar belediye ve üniversitemizce teşvik edilmeli, gerekirse desteklenmelidir.

Adı geçen çalışmalar yapılabildiği takdirde, işte o zaman Afyonkarahisar'ın Türk-İslam düşünce tarihindeki yeri gerçek anlamıyla ortaya konulabilecek ve hakiki vechesiyle anlaşılacaktır.